

УЧАСТЬ Л. М. СЛАВІНА В ДІЯЛЬНОСТІ ЛЬВІВСЬКОЇ ФІЛІЇ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

У статті розглянуто роль Л. М. Славина як директора Інституту археології АН УРСР та вченого-антикознавця у створенні та подальшій діяльності Львівської філії Інституту археології в період з 1940 по 1946 рр.

Ключові слова: Л. М. Славін, Львівська філія Інституту археології АН УРСР, археологія у Львові, історія археології.

Роль Л. М. Славина як директора Інституту археології АН УРСР (1939–1941, 1945–1946) є, безумовно, вагомою для розвитку археологічної науки в УРСР для цього періоду, зокрема й для дослідження діяльності Львівської філії. На жаль, цей аспект малодосліджений у радянській історіографії. Після Другої світової війни багато українських археологів, зі Львова зокрема, емігрували в інші країни або були репресовані. Через війну більшість документів 1939–1941 рр., що супроводжували діяльність наукових інституцій, втрачено або знищено.

Після приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР у 1939 р. постала проблема включення галицьких наукових організацій до радянської системи наукових інституцій. Львів як найбільше місто західноукраїнських земель, що ввійшли до складу УРСР у 1939 р., було відомим науковим центром у Європі того часу. Львів мав потужну археологічну наукову школу, представники якої є визнаними фахівцями у світі.

Вивченню історії археологічної науки у Львові присвячено низку публікацій, які умовно можна поділити на кілька груп.

1. Дослідження радянського періоду, присвячені загальній історії археології в УРСР (Л. М. Славін [21], І. Г. Шовкопляс [23]). Обов'язковою вимогою включення львівських учених у радянську науку є повна відповідність тодішній догматичній партії про приєднання «братів-українців». Інформація про діяльність Львівської філії Інституту археології є дуже поверховою і стислою.

2. У працях представників української діаспори (Я. І. Пастернак [14], П. П. Курінний [13]) подано узагальнену інформацію про діяльність львівського осередку археологічної науки.

3. Польські дослідники (А. Абрамович [24], Я. Драус [25]) розглядають діяльність археологічних кафедр Львівського університету до 1939 р. в контексті історії археології в Польщі.

4. Сучасні українські вчені, котрі вивчають історію археологічної науки у Львові (Н. М. Білас [7], А. Ю. Баукова [6], С. К. Козловський [12], О. С. Ситник [18]), у своїх дослідженнях простежують генезу львівської археологічної школи, відокремлюючи її від загальнопольської та загально-радянської (до того імперської), яка фактично є поєднанням цих наукових традицій.

Великий масив документів з історії включення львівської науки в рамки загально-радянської зберігається у фонді ЦК КПУ в ЦДАГО. У справах цього фонду є матеріали щодо діяльності львівських музеїв, бібліотек та університету у 1939–1940 рр.

Цікаві матеріали про діяльність Інституту археології АН УРСР зберігаються в Науковому архіві ІА НАНУ, але більшу частину документів другої половини 1930 – початку 1940 рр. втрачено під час Другої світової війни. У цьому ж архіві в персональному фонді Л. М. Славина зберігаються матеріали його листування з колишніми співробітниками Львівської філії Інституту археології [1].

Важливе місце в корпусі джерел посідають спогади та листи співробітників львівських археологічних інституцій (Я. І. Пастернак [15], К. Міхаловський [27]) та їхніх учнів і колег (Л. Пресс [17], Я. Гурба [8]).

Вивчаючи питання розвитку археологічної науки у Львові, неможливо не розглядати археологічні дослідження та студії у Львівському університеті Яна Казимира. У довоєнний період виділяють два етапи розвитку археології: австрійський (до 1918 р.) та польський (до 1939 р.).

З 1905 р. при Львівському університеті Яна Казимира відкрито кафедру археології та історії матеріальної культури (часто використовується назва «кафедра класичної археології» [7, с. 39]). О. С. Ситник називає цей період часом становлення і формування археологічної науки у Львові [19, с. 11]. Засновником кафедри став Кароль

Гадачек, але після його смерті у 1916 р. його наступником до 1939 р. був професор Едмунд Булянда (1882–1951) – відомий польський вчений, спеціаліст з античної археології та історії стародавнього мистецтва.

Якраз польський період характеризується розвитком класичної археології. Крім того, в університеті з 1921 р. починає діяти друга археологічна кафедра – доісторичної археології («кафедра праісторії») [7, с. 39]. Її очолив (до 1939 р.) професор Леон Тадеуш Козловський (1892–1944) – відомий польський політик, громадський діяч та археолог.

Важливим аспектом фахової підготовки археологів у Львові була участь у закордонних відрядженнях та стажуваннях з досліджень пам'яток західноєвропейських країн (передусім Італії та Греції). Така практика була потрібна для якісної підготовки фахівців і була поширена в більшості вищих навчальних закладів, що готували вчених археологів, зокрема і в Російській імперії. Але після створення Радянського Союзу практика вивчення різних типів пам'яток та методик ведення розкопок для більшості радянських учених стала можлива лише всередині держави, а доступ до закордонних відряджень мали лише одиниці.

Львівські вчені до 1939 р. були частиною загальноєвропейського наукового простору та мали доступ не тільки до практичного вивчення пам'яток, але й до іноземної літератури.

Після війни кафедри археології включено до кафедри історії стародавнього світу¹.

Оглядаючи інституції, що займались археологічними дослідженнями у Львові, варто згадати і про діяльність Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). Наукове товариство мало свій археологічний музей з багатими колекціями (директори – Юрій Полянський (1924–1928 рр.) та Ярослав Пастернак (1928–1939 рр.)). Археологічні дослідження були сконцентровані на вивченні палеолітичних стоянок та розкопках княжого Галича.

Після приходу радянської влади всі сфери життя мали реорганізуватися відповідно до радянської державно-ідеологічної системи. Кардинальні зміни відбулися в науковому житті та освітній системі, які були базами для насадження ідеологічних доктрин марксистсько-ленінсько-сталінських ідей. Насамперед ці процеси торкнулися діяльності НТШ. Уже в жовтні 1939 р. в приміщенні

музею НТШ відбулася зустріч львівської інтелігенції з представником радянської влади Михайлом Марченком, який відповідав за ідеологічну роботу з інтелігенцією. Як результат такої зустрічі, дійсним членам НТШ належало до початку листопада подати до Президії НТШ інформацію про особисті дані та наукову діяльність (друковані праці, сферу наукових інтересів і т.д.). У листопаді 1939 р. постановою Тимчасового управління Львівської області було націоналізовано музеї та бібліотеки Львова. На надзвичайних загальних зборах Товариства 14 січня 1940 р. стояло питання про ліквідацію та реорганізацію наукових секцій та установ при НТШ. Проте львівські науковці мали бути включені до діяльності наукових інституцій радянської України.

Як результат, у січні 1940 р. Політбюро ЦК КП (б) УРСР видало постанову про створення філії інститутів АН УРСР у м. Львів, зокрема і філії Інституту археології [2, арк. 63].

У 1940 р. посаду директора Інституту археології обіймав Л. М. Славін, член-кореспондент АН УРСР, кандидат історичних наук, і фактично саме він мав узяти на себе організацію цієї інституції.

8 лютого 1940 р. у Львові створено філію Інституту археології, яка стала наступницею Наукового товариства ім. Шевченка. Її очолив Маркіян Смішко, який займався вивченням слов'ян. Співробітниками цієї філії стали відомі львівські археологи Стефан Круковський, Ярослав Пастернак, Казимир Маєвський та ін. [13]. За даними О. С. Ситника, у 1940 р. у відділі працювало 22 співробітники [20, с. 108]. Але, згідно зі звітом М. Смішка у 1944 р. по львівських відділах інститутів АН, з лютого 1940 р. по червень 1941 р. у філії працювало 5 старших наукових співробітників та 10 осіб іншого персоналу [10, с. 449]. З'ясувати точну кількість співробітників у цей час неможливо через те, що під час бойових дій багато документів було втрачено, а в тих, що залишилися, не завжди можна визначити посаду, яку обіймав той чи інший працівник. Крім того, не відомо, за яким принципом М. Смішко визначав «інший персонал». Важливо врахувати, що в цей період в Інституті археології значно відчувалася нестача кваліфікованих наукових кадрів, про що неодноразово зазначав Л. М. Славін у своїх звітах. Включення львівських учених, які мали якісну європейську освіту та багатий польовий досвід, істотно посилило якісний склад української радянської археології.

Фактично саме Львів став осередком української археології, адже, за спогадами Н. Д. Полонської-Василенко, Інститут археології в Києві

¹ Це призвело до певної плутанини. Традиційно першою кафедрою археології в радянській Україні називають кафедру археології, відкриту 1944 року при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. Її засновником і завідувачем (до 1970 р.) був Л. М. Славін. Це можна пояснити тим, що львівські науковці, особливо історики, отримали тавро «буржуазних націоналістів».

після хвилі репресій кінця 1930-х рр. відродився, але вже без українських археологів [16, с. 112]. У Львові ж після 1939 р. змінилися ролі: «українці стали керівниками, а поляки – підвладними» [12, с. 121].

Створення Львівської філії відповідало завданням централізації науки. Затвердження тематичних планів та видача дозволів на проведення експедицій відбувалося в Інституті археології. Відповідно, і звіти за проведені дослідження мали передаватися до центральної установи та затверджуватися директором.

Тематичні плани роботи філії Інституту археології у Львові були ті самі, що й для самого Інституту археології, але львівські археологи опрацьовували місцеві пам'ятки [10, с. 264].

Кількість досліджень, що проводили львівські археологи, в порівнянні навіть із 1939 р., зменшилася. У 1939 р., згідно зі спогадами Я. Пастернака, він провів не менше ніж 6 польових досліджень. У 1940–1941 рр. він досліджував городище Пліснесько в с. Підгорець (1940 р.); Галич та с. Кринос (1934–1943 рр.); урочище Юрївське біля с. Кринос із залишками монастиря княжої доби (1941 р.) [15, с. 78–80]. Але, з огляду на складну політичну ситуацію та велику кількість публікацій у цей період, не можна сказати, що археологічна робота завмерла. Ярослав Пастернак до того ж з 1939 р. став завідувачем кафедри археології у Львівському державному університеті. Маркіян Смішко згадує про чотири великі експедиції у 1940–1941 рр. [10, с. 449].

Вчені зі Львова, крім власних досліджень, брали участь в експедиціях та конференціях, які організовував Інститут археології під керівництвом Л. М. Славіна у 1939–1941 рр. Зокрема, один зі співробітників Львівської філії І. Старчук брав участь у розкопках Ольвії, які очолював сам Л. М. Славін [20, с. 172].

Важливою складовою діяльності Інституту археології за часів керівництва Л. М. Славіна було проведення загальнодержавних та загальносоюзних конференцій. У 1939–1941 рр. відбулися чотири великі тематичні конференції в Києві, у яких брали участь представники різних археологічних центрів, зокрема й зі Львова.

3–7 червня 1941 р. у Львівському університеті пройшла сесія Відділу суспільних наук АН УРСР (Л. М. Славін у цей час обіймав посаду вченого секретаря відділу). На VI засіданні було виголошено три доповіді з археології: С. А. Круковський зі Львова – про нижній палеоліт, Л. М. Славін – про дослідження останніх років античних міст у Північному Причорномор'ї та

Я. І. Пастернак – про літописний Перемишль [10, с. 303].

Створення Львівської філії Інституту археології АН УРСР цілком вписувалося в тогочасну політику партії на західноукраїнських землях. З одного боку, керівні посади посідали українці, а з другого – дослідження львівських археологів мали ще раз підтвердити тезу про спільне походження трьох братніх народів. Крім того, у 1939–1940 рр. до щойно приєднаних територій Західної України масово направляються партійні функціонери для укріплення радянської влади. Попередника Л. М. Славіна на посаді директора Інституту археології М. І. Ячменьова (він не був професійним археологом) у вересні 1940 р. переведено на посаду директора Львівського інституту радянської торгівлі [2, арк. 51].

Включення львівської археологічної школи до радянської української науки перервала війна. Багато львівських археологів після завершення війни емігрували (зокрема Я. Пастернак, К. Маєвський), але контакти з Інститутом археології та особисто з Л. М. Славіним не перервалися.

Після завершення Другої світової війни наукова спільнота м. Львова опинилася в складній ситуації. У своїй доповідній записці про роботу філії АН УРСР у м. Львів за 1945 р. М. Н. Петровський зазначає, що серед науковців домінують дві думки: «Боязнь покарання за близькість під час німецької окупації з німцями і українсько-німецькими націоналістами. По-друге, це ж питання про те, чи буде існувати у Львові окремий філіал АН УРСР, замість теперішніх філіалів інститутів» [4, арк. 4–5]. Зрозуміти таку «боязнь» було неважко, враховуючи, що в пам'яті ще не стерлися ті переслідування та репресії, які відбувалися під час приєднання Західної України у 1939–1941 рр. З іншого боку, Львів залишився великим європейським науковим центром, де в бібліотеках та музеях збереглися значні колекції європейської літератури та мистецтва.

На цей час, а саме у 1945–1947 рр., у Києві розгорнулася широкомасштабна боротьба з будь-якими впливами історичної концепції М. С. Грушевського на радянську історичну науку. Враховуючи, що Львівську філію Інституту історії України очолював учень М. С. Грушевського І. П. Крип'якевич, зрозуміло, що львівські вчені були під особливим контролем і увагою партійного керівництва. Л. М. Славін також був втягнутий у цю боротьбу як член авторського колективу низки книг та підручників з історії України, виданих Інститутом історії у 1939–1943 рр.

Крім того, після звільнення українських територій та повернення АН УРСР з евакуації до України перед Л. М. Славіним та його колегами постало завдання відновлення роботи Інституту археології та його Львівської філії. Ця робота відбувалася з урахуванням важких матеріальних та людських втрат. При цьому все ж таки першочерговою залишалася наукова діяльність. Після війни відновлену філію знову очолив М. Смішко, робота якого отримала позитивні відгуки, а тематичний план виконувався вчасно.

Зусиллями керівництва Інституту археології у 1945 р. відбулися перші повоєнні археологічні дослідження.

Відділ у Львові відновив свою роботу в серпні 1944 р. у складі чотирьох наукових працівників та технічно-допоміжного персоналу [22, с. 187]. Наприкінці 1944 р. в усьому Інституті археології, включно зі Львівським відділом, працювало 22 наукових співробітників та 10 осіб допоміжного персоналу [9, с. 183].

На 1945 р. кількість працівників зменшилася в порівнянні з довоєнними роками до 7 осіб [20, с. 118]. А вже у 1947 р. 14 осіб працювали над такими темами [5, арк. 13]:

1. Культура полів поховань у західних областях України і ранньослов'янські культури.
2. Древні мистецькі пам'ятки феодального Галича.
3. Червенські городи.
4. Поселення Північного Причорномор'я від Дунаю до Дністра.
5. Поселення Північного Причорномор'я від Дністра до Дніпра.

Також діяло чотири великі експедиції, які продовжили дослідження Галича та городища Пліснесько в с. Підгорець [5, арк. 13]. Варто зазначити, що у 1947 р. на весь Інститут археології АН УРСР припадало 29 експедицій по всій території УРСР [11, с. 210].

Прикметою часу стала необхідність отримання членства в КП (б) України: наукові

працівники філії мали відвідувати гуртки з вивчення біографій класиків марксизму, самостійно вивчати праці Леніна та Сталіна; на 1947 р. у вечірньому Університеті марксизму-ленінізму навчалася 5 співробітників відділу [5, арк. 13, 14].

Л. М. Славін уже не обіймав посаду директора Інституту археології АН УРСР у 1946 р., проте контакти зі співробітниками та колишніми співробітниками Львівської філії не перервав. У 1950 р. він представляв Інститут археології в рамках комісії АН УРСР з перевірки діяльності відділів інститутів у Львові [11, с. 167]. Також він намагався допомогти тим співробітникам львівського відділу, які були звільнені або заарештовані під час повоєнної сталінської «чистки» (П. Завада, О. Бійовська) [20, с. 240].

Також було організовано спільні радянсько-польські експедиції до Ольвії (1956–1957 рр.) [26, с. 1], у яких польський загін очолив Казимир Маєвський. За даними А. Ю. Баукової [6, с. 319], ідея цієї експедиції виникла ще на початку 1940-х рр., її було заплановано на літо 1941 р.

Отже, створення у Львові у 1940 р. філії Інституту археології АН УРСР передусім мало на меті об'єднання та зміцнення зв'язків між центром у Києві (а фактично з Москвою) та включення львівської археології, яка представляла європейську наукову школу, в марксистсько-ленінсько-сталінське трактування археологічної науки. Але все ж таки зусиллями Л. М. Славіна львівські вчені не тільки продовжили свої дослідження, але й активно обмінювалися досвідом зі своїми колегами з різних частин УРСР, беручи участь у конференціях та експедиціях, що організовував Інститут археології АН УРСР. Важливо зазначити, що Л. М. Славін був насамперед ученим, організатором науки і педагогом. Тому він активно захищав талановиті кадри у Львові і навіть після еміграції деяких львівських археологів підтримував із ними зв'язок.

Список літератури

1. Науковий архів Інституту археології НАН України. – Ф. 17 (персональний фонд Л. М. Славіна). – Спр. 6. – 42 арк.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 576. – 94 арк.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 156. – 156 арк.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 394. – 5 арк.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 769. – 77 арк.
6. Баукова А. Ю. Радянсько-польські археологічні експедиції: кримський епізод / А. Ю. Баукова // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині. – 2015. – Вип. 19. – С. 313–322.
7. Білас Н. М. Археологічна освіта у Львівському університеті: здобутки минулого, завдання сьогодення / Н. М. Білас // Археологія і давня історія України : зб. наук. пр. – К. : ІА НАНУ, 2012. – Вип. 9. – С. 38–44.
8. Гурба Я. С. Професор Л. М. Славін у польській археології / Я. С. Гурба // Археологія. – 2007. – № 1. – С. 51–52.
9. Дзбановський Є. Інститут археології АН УРСР в 1944 р. / Є. Дзбановський // Археологія. – 1947. – Вип. 1. – С. 183–186.
10. Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991 : у 2 кн. Кн. 1 : 1936–1947 / відп. ред. В. А. Смолій ; ред. кол. Г. В. Борзяк, О. П. Ресент, В. А. Смолій (голова) ; упоряд. О. С. Рубльов, О. В. Юркова. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – 630 с.

11. Історія Національної академії наук України. 1946–1950. Ч. 1 : Документи і матеріали / упоряд.: Л. М. Яременко, С. В. Старовойт, О. М. Березовський, В. А. Кучмаренко. – К., 2008. – 604 с.
12. Козловський С. К. Польські українці і українські поляки у львівській археології 1905–1945 років / С. К. Козловський // Археологія і давня історія України : зб. наук. пр. – К. : ІА НАНУ, 2012. – Вип. 9. – С. 116–122.
13. Курінний П. П. Історія археологічного знання про Україну / П. П. Курінний. – Полтава : [б. в.], 1994. – 140 с.
14. Пастернак Я. І. Археологія України : Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами / Я. І. Пастернак. – Торонто : НТШ, 1961. – 783 с.
15. Пастернак Я. І. Мої зустрічі зі старовиною / Я. І. Пастернак // Український історик. – 1978. – Ч. 1–3 (57–58). – Р. XV. – С. 63–75.
16. Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія Наук (Нарис історії) / Н. Д. Полонська-Василенко. – К. : Наук. думка, 1993. – 112 с.
17. Пресс Л. Встреча с профессором Л. М. Славиным в Ольвии / Л. Пресс // Мир Ольвии : Памятник исследователю и исследование памятника : К 90-летию профессора Л. М. Славина. – К. : ИА НАНУ, 1996. – С. 65–69.
18. Ситник О. С. Археологічна наука у Львові. Перша половина ХХ століття / О. С. Ситник. – Львів – Жешів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Ін-т археології Жешівського університету (ПІ), 2012. – 365 с.
19. Ситник О. С. Постаті археології Львівського університету у фокусі столітньої історії / О. С. Ситник // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2005. – Вип. 8. – С. 11–45.
20. Ситник О. С. Львівська археологічна школа у період потрясіння та випробувань (1939–1951) / О. С. Ситник // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2006. – Вип. 9. – С. 106–133.
21. Славін Л. М. 25 років археологічних досліджень Академії наук УРСР / Л. М. Славін // Археологія. – 1947. – Вип. 1. – С. 65–84.
22. Смішко М. Ю. Львівський відділ Інституту археології АН УРСР в 1944 р. / М. Ю. Смішко // Археологія. – 1947. – Вип. 1. – С. 187–189.
23. Шовкопляс І. Г. Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966) / І. Г. Шовкопляс. – К. : Наук. думка, 1969. – 343 с.
24. Abramowicz A. Historia archeologii polskiej XIX i XX wiek / A. Abramowicz. – Warszawa : Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, 1991. – 206 s.
25. Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946 Portret kresowej uczelni / J. Draus. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2007. – 328 s.
26. Majewski K. Olbia. Odcrycie I badana archeologiczne w Olbii nad Bogem / K. Majewski // Prace Zakładu Archeologii Antycznej IHMK PAN. – 1962. – Z. 20. – 110 s.
27. Michałowski K. Wspomnienia / K. Michałowski. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986. – 349 s.

D. Cherkaska

PARTICIPATION OF LAZARUS SLAVIN IN CREATING OF LVIV DEPARTMENT OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE USSR

After the annexation of Western Ukraine to the USSR, there was a problem with including of Galician scientific organizations to the Soviet system of scientific institutions. Lviv, as the largest city of Western Ukraine, was a well-known research center in Europe at that time. Active archaeological researches were primarily conducted by Taras Shevchenko Scientific Society. Moreover, the Department of Archaeology was considered a part of Lviv University of Jan Kazimierz in Lviv in 1905, but after the war it was included in the Department of Ancient History. The Department of Archaeology at Taras Shevchenko State University of Kyiv was created by the efforts L. Slavin only in 1944, but in historiography it is still called the first department of archaeology in Soviet Ukraine.

After the Soviet state encroachment, all the spheres of life had to be reformed according to the Soviet ideological system. Fundamental changes occurred in the academic life and the educational system, which served as strongholds of planting ideological doctrines of Marxist-Leninist-Stalinist ideas.

In 1940, when Lazarus Slavin headed the Institute of Archaeology, the Lviv department of the Institute of Archaeology was established, which actually was the successor of Shevchenko Scientific Society. Markiyani Smishko, who researched the Slavs, became its Head. Employees of the Lviv department became well-known archaeologists: Stefan Krukovskiy, Yaroslav Pasternak, Kazimierz Majewski, and others. Since the department founding, it cooperated with the Kyiv Institute of Archaeology. Scientists from Lviv took part in expeditions and conferences organized by the Institute of Archaeology under the direction of L. Slavin. Unfortunately, the inclusion of the Lviv archaeological school was interrupted by the war, and many archaeologists from Lviv emigrated after the war, but the contacts with the Institute of Archaeology and personally L. Slavin were not interrupted.

Keywords: Lazarus Slavin, Lviv department of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences USSR, archaeology in Lviv, history of archaeology.

Матеріал надійшов 14.09.2016